

Erdal Öz

Çehov'un Öykücülüğü Üzerine

Tam adıyla söyleyeyim: Anton Pavloviç Çehov'la lise son sınıfta tanıştım. İstanbul Hukuk Fakültesi birinci sınıf öğrencisiyken tam bir Çehov tutkunuydum. Türkiye'de ilk Çehov öykülerini, dergilerde, Servet Lünel, Erol Güney ve Oğuz Peltek'in yaptıkları çevirilerle tanımıştım. Dergilerde, özellikle de *Varlık* dergisinde sık sık bu kişilerin çevirdiği Çehov öyküleri yayımlanıyordu. Sonra kitap olarak Milli Eğitim Bakanlığı'nın (o zamanki adıyla Maarif Vekâleti'nin) çıkardığı “klasikler dizisi”nde *Hikâyeler* başlığı altında iki cilt olarak çıkmıştı öyküler. Servet Lünel'in, Oğuz Peltek'in yaşayıp yaşamadığını bilmiyorum, ama Erol Güney'in o çok baskılı tek partili dönemde, yurttaşlıktan atıldığını, o günden beri de İsrail'de yaşadığını biliyorum.

Bu üç isim aklımda kalmış: Servet Lünel, Oğuz Peltek ve Erol Güney.

O iki ciltlik kitabın ilk cildinin hemen başında, Çehov'un öykücülüğüne değinen, şimdi ki-me ait olduğunu hatırlamadığım, çok güzel bir önsöz vardı. Hem edebiyatta öykü türünü hem de Çehov'un öykücülüğünü dile getiren bir önsöz. Romanla öykü arasındaki farkı, aklımda kaldığına göre aşağı yukarı şöyle anlatıyordu:

“Romanda, anlatılan ailenin içine gireriz. Onlarla birlikte yaşarız, onlardan biri oluruz. Ama öyküde, o ailenin yaşadığı evin önünden geçerken, pencereden onları masa başında topla luca görüp geçeriz.”

Çehov'un öykülerine gerçekten çok uygun bir tanımlama.

Çehov'un öykülerinde değişik bir anlatım vardır: Garip gelmesin, ben de öyle düşünüyorum; anlattığı kişiler kim olursa olsun Çehov onlara her zaman sevgiyle yaklaşır. Bu kişiler genellikle sıradan insanlardır. Çehov, köyleri, kasabaları dolaşan bir hekim olarak pek çok insan tanımış, pek çok gözlemde bulunmuştur. Bu insanların çoğu başarısız, sıradan kişilerdir. Rus toplumunun çöküş döneminin soyluları da vardır yarattığı tipler arasında ama bu

tiplerin pek çoğu, hayatın bayağılaştırdığı, umutsuz, içi kararmış, iç karartıcı kişilerdir. Ama Çehov'un yaklaşımı her zaman sevgiyledir. Edebiyata nefretle girilemeyeceği kanısındayım.

Çehov'un dünyası taşradır. Kasabalardır, köylerdir. Tolstoy ne kadar kenti anlatmışsa, Çehov da o kadar taşrayı anlatmıştır.

Bir okurundan aldığı mektubu yanıtlarken şöyle diyor Çehov:

“Kahramanlarımin iç karartıcı olduğundan yakınıyorsunuz. Ne yazık! Benim suçum değil bu. Benim isteğim dışında oluyor; hem sonra, yazarken iç karartıcı bir biçimde yazıyormuşum gibi gelmiyor bana.”

Kısaca söylemek gerekirse: her büyük yazar gibi, Çehov da mutluluğun resmini yapmaya kalkışmıyor.

Ama doğayla iç içedir yarattığı tipler.

Çehov, bir doğa tutkunudur.

Okuduğum öykülerinden bende kalan bir büyük izlenim de Doktor Çehov'un kadınlara da doğa kadar tutkun oluşudur.

Öykülerinde müthiş bir yalınlık vardır. Bu yalınlık seçtiği sözcüklerde, kurduğu cümlelerde, çizdiği tiplerde, oluşturduğu kurguda açıkça görülür.

“Olay” onun da öykülerinde vardır. Ama olayda da anlatımda da hiçbir abartıya rastlayamazsınız. Deneme türü öyküden alabildiğine uzak bir yazardır Çehov. Bu yüzden onun öykülerinde öğüt verme gibi bir eğilim bulamazsınız. O çok alçakgönüllü bir anlatımla geliştirir öyküsünü, öyle bir atmosfer yaratır ki, okuruna aktarmak istediğini, bütün boyutlarıyla ona hissettirir. Çehov kuru bir anlatıcı değil, bir hissettirici öykücüdür. Bir atmosfer öykücüsüdür. Bu yüzden de kendinden önceki öykü yazarlarının üstüne çıkmış, modern öykünün ilk büyük öncüsü olmuştur.

Onun öykülerini okuduktan sonra bir arkadaşınıza özetlemeye kalkarsanız, öykünün bütün havası kaçır. Ancak arkadaşınıza, ya kendiniz sesli okuyarak ya da ona okutturarak o öykünün tadına vardırabilirsiniz. Bu özellik, çağdaş öykücülüğün başlangıcıdır.

Yarattığı tipler öylesine kesin, ama öylesine yalın çizgilerle çizilidir ki. Müthiştir. Yarattığı tipleri dış görünüşleriyle çizer. Ama Çehov, bir roman karakteri yaratır gibi yarattığı tipin psikolojik derinliklerine inmekten nefret eden bir yazardır. Yazdığının bir roman olmadığını bilincindedir çünkü.

İşte yarattığı tiplerden rasgele birkaç örnek:

“Yajov, muşmula gibi buruşuk suratı sert kıllarla kaplı, ufak tefek bir ihtiyardı.”

“Kuryatkin, yıpranmış bir ceketle eski püskü bir pantolon giymiş, kırk yaşlarında, şişmanca bir adamdı.”

“Genç bir adam olan savcının yüzü mavi damar ağlarıyla kaplıydı, uzun favorileri vardı.”

“Belinden geniş, meşin bir kemerle sıktığı kahverengi bir cüppe giymiş, uzun boylu, çam yarması gibi iri bir adam olan zangoç, muayene odasına girer. Zangocun yarı kapalı duran gözüne perde inmiş; burnunda uzaktan iri bir sineğe benzeyen koyu bir ben var.”

Örnekleri çoğaltmanın gereği yok. Görülüyor: çok kesin çizgilerle, yaratılan tiplerin dış görünüşleri çiziliyor. Siyah beyaz çizgilerle çizilmiş portreler.

Bir öyküsünde bir profesör tipi yaratmış. Bir okur, kendisine sormuş:

“Bu yarattığınız profesörün karakterini anlayamadım,” demiş.

Çehov'un yanıtı çok ilginçtir: “Kolay,” demiş, “profesör, çizgili beyaz bir pantolon giyer.”

Bir gün, o zamanlar çok genç olan ünlü Rus yazarı İvan Bunin'e sormuş Çehov:

“Çok yazıyor musunuz? Hayır mı? Çok yanılıyorsunuz. Çalışmalı, yaşamının sonuna kadar durmadan çalışmalı bir yazar. Ancak bence, öykü, yazıldıktan sonra başıyla sonu atılmalıdır. Çünkü biz yazarlar, en çok o bölümlerde, başta ve sonda yalan söyleriz. Kısa yazmalıyız, elden geldiğince kısa.”

Bir başka dostuna yazdığı mektupta şöyle diyor:

“Başarılarla başarısızlıklar için kaygılanmayı hemen şimdi kesin olarak bir yana bırak. Bunun seni ilgilendirmesine izin verme. Senin görevin, düzenli olarak, gün gün tam bir dinginlik içinde çalışmak; kaçınılmaz hatalara, başarısızlıklara hazır olmaktır.”

Bir başka dostuna yazdığı mektubunda da şöyle diyor:

“Yazmak zorunda olduğum düşüncesi bir an bile bırakmıyor beni.”

Defterime ne zaman almışım, bilmiyorum, ama Çehov, şu sözleriyle de yazarlığının en büyük özelliklerinden birine değiniyor:

“Denizi betimlemek çok zordur. Bir öğrencinin defterinde geçenlerde bir betimleme okudum: ‘Deniz büyüktür’ diyordu. İşte hepsi bu kadar. Denizin enginliği ancak böyle anlatılabilir.”

Öykülerinde, deneme türünde bir öyküleme görmeyiz, demiştim. Deneme, biçimlendirilmiş bir tür bilgi aktarımıdır. Deneme türünde yazılan yazılarda inandırılmaya çalıştığı doğruları vardır yazarın; ister istemez de öğütleri vardır. Sevgili Sait Faik'in bile pek çok öyküsü, deneme-öykü, röportaj-öykü türünde başlar. Biraz deneme, biraz röportaj başlangıcıdır öykülerinin pek çoğu. Bu öyküler, genellikle ilk yazdığı kitaplardadır.

Yanlış anlaşılmasın, Sait Faik, benim öykücülüğüme yön veren birkaç yazardan biridir. Biri Çehov'sa, biri de Sait Faik'tir. Sonradan bu deneme-öykü türünden vazgeçmiş, Türk öykücülüğünün idollerinden biri olmuştur. Özellikle bizim 50 kuşağı yazarları için böyle olmuştur. Ama Çehov'da bu tür deneme girişli öyküler bulamazsınız. O, öykünün nerede başlaması, nerede bitmesi gerektiğini çok iyi bilir.

“Yazarken bir başkasının fikrini almamalı yazar, hiçbir öğüdü dinlememeli. Çalışmalarında yürekli olmalı. Büyük köpekler vardır, küçük köpekler vardır; büyük köpeklerin varlığı küçüklerin rahatını kaçırmamalı; hepsi de havlamak, Tanrının verdiği sesi kullanmak zorundadır,” diyor.

Öyküleri fazlalıklardan arındırmanın ilk ve en büyük ustası da Çehov'dur. Elinden geldiğince fazlalıklardan arındırmaya çalışır öykülerini. Bilirsiniz, onun ünlü sözüdür; Çehov'un sözcükleriyle söyleyemeyeceğim ama aklımda kaldığınca söyleyeyim:

“Bir öykünün başında ‘silah’tan söz ediliyorsa, o silah öykünün bir yerinde patlamalıdır,” der.

Çok ince bir mizah vardır öykülerinde, kara mizahtır bu. Onun bir öyküsünü okuyup bitirdiğinizde ya yüreğinizin derinlerinde bir burulma, bir sızı bulursunuz ya da yüzünüzde bir hafif gülümseme belirir.

“Üzgün ya da şanssız insanları betimlerken, insanların yüreklerine dokunmak isterseniz, daha soğuk olmaya çalışın; bu onların acılarına bir artalan sağlar; acıları bu artalandan daha keskin bir kabartma olarak belirir,” diyor bir mektubunda.

Azat edilmiş bir kölenin torunu, iflas etmiş bir bakkalın oğluymuş Çehov. Çocukluğu, gençliği gerçekten yoksulluk içinde geçmiş. Hekim olmak için tıp fakültesinde okurken bir yandan da öyküler yazıyormuş. Gazetelerde yazdığı yazılardan, öykülerden az da olsa para da kazanıyormuş. Daha okurken bile, alt sınıflara dersler vererek harçlığını çıkarmaya çalışıyormuş.

**“Bir gün, o zamanlar çok genç olan ünlü Rus yazarı
İvan Bunin'e sormuş Çehov:
‘Çok yazıyor musunuz? Hayır mı? Çok yanıliyorsunuz.
Çalışmalı, yaşamının sonuna kadar durmadan çalışmalı bir yazar.
Ancak hence, öykü, yazıldıktan sonra başıyla sonu atılmalıdır.
Çünkü biz yazarlar, en çok o bölümlerde, başta ve sonda yalan söyleriz.
Kısa yazmalıyız, elden geldiğince kısa.’”**

Biliyorsunuz, Çehov bir hekimdi. Tıp fakültesini bitirip hekim olduktan sonra bile ailesine o bakmış. Bu yakınlarda çıkardığımız, yine Sayın Mehmet Özgül'ün Türkçeye çevirdiği *Doktor Çehov'dan Öyküler* kitabına Celâl Üster de güzel bir önsöz yazmış. Çehov'un, kendi yayıncısına yazdığı mektupta geçen şu sözlerini o önsözden aldım. Diyor ki Doktor Çehov:

“Tıp, nikâhlı karım benim, edebiyat ise metresim. Birine kızarsam, geceyi öbürüyle geçiriyorum. Bu davranışımı belki biraz uygunsuz bulabilirsin ama en azından sıkıcı değil. Hem zaten, benim bu ikiyüzlülüğümden ikisinin de bir şey kaybettiği yok.”

Yıllar önce, üst kattaki komşumuz daha Sovyetler Birliği iken, sosyalist blok çökmeden önce, Moskova'daki, Çehov Müzesi'ne çevrilmiş evine gitmiştim; Çehov'un hekimken yaşadığı eve. İki katlı, gösterişsiz ama çok sevimli bir evdi. Duvarlar birbirinden güzel fotoğraflarıyla doluydu. Bütün fotoğraflarında, burnuna ilâştirilmiş o çerçevesiz ya da ince çerçeveli gözlüğü, çenesinde sivri sakalı, -eskimiş de olsa- düzgün bir ceket, ütülü pantolonu, boyalı ayakkabılarıyla Çehov zarif bir beyefendiydi. Tıpkı bizim Orhan Kemal gibi.

Yine biliyorsunuz, Çehov müthiş bir Tolstoy hayranıydı. Onun için “... bir insan değil o, bir üstün insan, bir Jüpiter,” der. Onun yazarlığına hayrandır. Ama bir arkadaşına yazdığı mektupta şunları söylemekten kendini alamaz:

“Tolstoy'un evinde hayat, muhteşem bir balo salonunu andırır, ama ben şu karşımdaki gölün derin ve dingin sularını kendime daha yakın buluyor, bu hayatı, o tür bir hayata tercih ediyorum.”

Sevgili dostu Gorki, Çehov'un gösterişsiz yaşamı konusunda bakın ne diyor:

“O kadar gösterişten uzak, o kadar yalın bir kişiliği vardı ki, onun yanında herkes daha doğal görünme ihtiyacı duyardı.”

Hakkında yazılanlardan aklımda kaldığına göre: Çehov'un yaşamı da öyküleri gibi gösterişten uzakmış. Oldukça yoksulluk çektiğini, köy köy, kasaba kasaba dolaşıp hastalarına neredeyse karşılık almadan baktığını biliyoruz. Çok iyiliksever olduğu söylenir. Bakın yine bir mektubunda bu konuda ne diyor Çehov:

“Herkes iyilik etmek istegi, insanın içinde ruhsal bir ihtiyaç olmalıdır, kişisel bir mutluluk kaynağı olmalıdır. Çünkü bu istek, kuramsal düşüncelerin ürünü olunca, istek olmaktan çıkar.”

Doktordu; ama kendisi de uzun süren verem hastalığından çok çekti. Yaşadığı yüzyılda veremin mikrobi daha bulunamamıştı. Bu yüzden vereme yakalananlar, yaşamlarını biraz uzatmaya çalışsalar da ondan kurtulamazlardı. Çehov da genç yaşında (44 yaşında) veremden öldü.

Yani yoksulluk ve hastalık onu çok üzmüş, belli ki çok acı çektirmiş ona. Ama gerek yoksulluğundan, gerekse hastalığından hiç şikâyetçi olmadığı söylenir, yazılır.

Katherine Mansfield'in güncesinden alıyorum şu cümlelerini:

“Tek kuruşum bile yok, ama buna şu açıdan bakıyorum: zengin adam, çok parası olan değil, bu erken ilkbaharın bize verdiği göz kamaştırıcı çevrede yaşama olanakları olan kişidir.”

Burada, bu güzel insan, bu erken ilkbaharın ortasında kendini gerçek zengin olarak görüyor.

Bir başka sözü:

“Para biriktireceğim. Sürekli otel odalarında dolaşmak, otel kapıcıları, rasgele yemek gibi şeyler düşünmek, hayal gücümü ürkütüyor.”

Bir başka mektubunda da:

“En çok çalışanlar köylülerdir ama hiçbir zaman ‘çalışmak’ sözünü kullanmazlar,” diyor.

Başından beri öykülerimde yalın olmaya çalıştım. Bunda Çehov'un etkisi büyüktür. Yalınlıkla basitliği karıştırmayın. Basitlik ilkel bir şeydir. Zordur yalınlığı yakalamak. Basitliğin en

net görünüşü de süslemektir. Çok süslenmiş bir vitrinin, çok süslenmiş bir kadının, çok süslenmiş bir salonun çirkinliğini getirin gözlerinizin önüne. Basitlik budur.

Yalın olmayı hiç elden bırakmadım; ama buna yoğunluğu da ekledim.

Üniversite birinci sınıfta bir gün Çehov'un 'Acı' adlı öyküsünü buldum. Yalın olduğu kadar da yoğun bir öyküydü. Bu öyküyü okuduğum kitap, yine başta sözünü ettiğim Erol Güneş-Servet Lünel ikilisinin çevirdiği kitaptı. Çehov'un hâlâ derin izlerini taşıdığım öyküsüdür 'Acı' adlı öyküsü.

Yıllar sonra, tıpkı Çehov gibi veremden çok genç yaşta (35 yaşında) ölen, Çehov'un bütün etkilerini taşıyan, Çehov'a tutkun ünlü İngiliz bayan öykücü Katherine Mansfield'in Can Yayınları'nda çıkan *Bir Hüzün Güncesi* adlı kitabını okurken beni çok sevindiren bir bölüme rastladım. Bayan Katherine Mansfield, güncesine şu notu yazmış:

“İşte böyle kardeşim kısarak; Kuzma İoniç yok artık. Tanrı toprağına yıldız yağdırsın. Boş boşuna öldü gitti işte. Düşün bir kere: Senin bir tayın var, sen onun öz annesisin; bir de bakıyorsun, birdenbire tay ölüveriyor; acımaz mısın?”

Beygir yalanır; dinler gibidir; sahibinin ellerine doğru solur.

Iona dalar, ona her şeyi anlatır.”

Mansfield'in andığı satırlar, benim Çehov'un çok sevdiğim 'Acı' adlı öyküsünün bitiş cümleleriydi. Mansfield, defterine yazdığı bu alıntının altına şu cümleyi eklemiş:

“Tüm Fransız öykülerini yakabilirdim bu öykü uğruna. Fransız öykülerinin hiçbirine değişmezdim bunu. Dünyanın harikalarından biri bu öykü.”

Bu ünlü İngiliz öykücüsünün de benim gibi bu öyküyü çok sevdiğini öğrenmek beni çok heyecanlandırmıştı.

Bize 'Acı' adıyla çevrilen bu öykü, İngilizceye 'Mutsuzluk' adıyla çevrilmiş.

Hiç unutmuyorum: 'Acı' adıyla Türkçeye çevrilen bu öykünün başına, çeviren, öyküye çok yaraşan, öyküyü özetleyen bir dize de eklemişti:

“Ah kime anlatsam kederimi”.

Çehov'un 'Acı' öyküsünden yola çıkarak bir öykü yazdım. Adı: 'Sevgili Acı'. 1998 yılında yazmışım.

1904 yılında aramızdan ayrılan Çehov'u, bu büyük ustayı, ölümünün 100'üncü yılında, düzenlediğimiz böyle bir anma gününde, neden kendimden bir öykü okuduğumu, öyküyü dinleyince anlayacaksınız.

Kızılcaköy, 19.12.2004

Not: Can Yayınları'nın Aralık 2004'te, üç gün süren Çehov'u Anma Günleri'nde, Erdal Öz'ün yaptığı konuşmanın metni.